

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Н.Зеленчук

ЗИКУН НАТАЛІЯ ІВАНІВНА

УДК 821.161.2'06-92-7.09(477-191.2)"189/190

**САТИРИЧНА ПУБЛІЦИСТИКА НАДДНІПРЯНИНИ
В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ:
СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК, ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНІ ФОРМИ**

27.00.04 – теорія та історія журналістики

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора наук із соціальних комунікацій

Запоріжжя – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Науково-дослідному інституті пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.

Науковий консультант – доктор історичних наук, професор
КРУПСЬКИЙ Іван Васильович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри теорії і практики
журналістики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
СИДОРЕНКО Наталія Миколаївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри історії журналістики;

доктор філологічних наук, професор
ПОПЛАВСЬКА Наталія Миколаївна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені В. Гнатюка,
завідувач кафедри журналістики;

доктор наук із соціальних комунікацій, професор
СУПРУН Людмила Вікторівна,
Національний університет «Острозька академія»
(м. Острог),
завідувач кафедри журналістики.

Захист відбудеться «15» грудня 2016 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.127.06 у Класичному приватному університеті, за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 124.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Класичного приватного університету за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 114.

Автореферат розісланий «14» листопада 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. О. Бессараб

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Активні новітні націє- і державотворчі процеси, які утверджуються в Україні, засвідчують силу й духовний потенціал української нації, змушеної упродовж століть доводити своє право на державну самостійність і незалежність. Важлива роль у цьому належить ЗМІ, у тому числі й сатиричного спрямування, публіцистичній діяльності.

У житті людини сміх є важливим комунікативним засобом і засобом соціалізації, його розглядають як спосіб соціального спілкування людей. Сміх у найзагальнішому вигляді відкидає нерівність соціальних відносин, він також не визнає соціальних законів, що призводять до цієї нерівності, розкриває їхню несправедливість. Це закономірно знаходить відображення в медійному дискурсі.

На початку ХХ ст. каталізатором суспільної активності й інструментом згуртування української нації навколо ідеї державного відродження стало сатиричне рефлексування щодо суспільних потреб та ініціатив. Та й нині суспільно-політична ситуація, складні завдання та проблеми суспільного розвитку актуалізують увагу до такого вияву народної діяльності й творчості, як публіцистика, зокрема, сатирична.

Сатирична течія в українській журналістиці була визначальною від самого моменту появи українських видань, що засвідчив «Харьковский Демокрит». Однак вона здебільшого залишалася заручником суспільної ситуації, оскільки автори сатиричних творів завжди перебували в опозиції до усталеного ладу, який нерідко, вичерпавши себе, не хотів сходити з історичної арени.

Сатира – загалом вдячний матеріал для наукового опрацювання, має солідну бібліографію. Але попри достатню повноту висвітлення найзагальніших теоретичних, зокрема історико-літературних, проблем сатири, природи комічного й сатиричного, розуміння сміху та сатири як вираження критичного ставлення до когось або до чогось, їхніх суспільних функцій (Ю. Боров, І. Евентов, Я. Ельсберг, А. Макарян, Є. Озмитель та ін.), окремих аспектів радянської сатиричної журналістики (М. Гончарук, Є. Демченко, А. Капелюшний, Л. Кройчик, С. Стикалін), в українському журналістикознавстві досі немає масштабних комплексних досліджень, які стали б підставою для об'єктивної оцінки цього сегмента публіцистики в українському науковому дискурсі, оскільки раніше означена проблема потрапляла під ідеологічні обмеження.

Дослідження гальмувалися й ускладнювалися через відсутність значної кількості газетно-журнальних джерел в українських бібліотеках і архівах. Найбільш цінні матеріали, які дають змогу простежити історію формування системи української сатиричної періодики, передовсім журнальної, зберігаються в бібліотеках Російської Федерації, насамперед у Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі, яка протягом двох століть одержувала обов'язкові примірники всіх видань, що видавалися в імперії; повні комплекти багатьох сатиричних видань зберігаються також у бібліотеці Російської академії наук. Територіальна віддаленість колишньої столиці Російської імперії, важкодоступність інформації, неприхильність до досліджень української історії й

культури зумовили низький рівень вивченості теми. До того ж, деякі видання московські архівісти з невідомих причин забороняють копіювати.

Інтерес до української сатирично-публіцистичної спадщини, особливо в діяхронічному плані, активізувався з моменту здобуття Україною незалежності. Низка цікавих журналістикознавчих праць, присвячених сатирично-гумористичній періодиці окремих територіально-хронологічних шарів, збагатила українську науку про сатиричну публіцистику. Маємо вартісні спроби вивчення у форматі дисертаційних досліджень сатирично-публіцистичних процесів, у тому числі й Наддніпрянської України (Н. Герасимчук, О. Почапська, В. Стадник, Л. Сніцарчук та ін.), які, однак, не дають повного уявлення про масштаби, багатство і вплив на розгортання державницьких процесів, на формування пресового ландшафту України, феномена сатиричної публіцистики Наддніпрянського регіону. Проте саме Наддніпрянщина, завдяки акумулюванню суспільно-політичних, інтелектуальних, моральних, духовних ресурсів українства, стала впливовим об'єднавчим чинником боротьби за українську ідею й державність.

Актуальною науковою проблемою є реконструювання процесу зародження й виходу на рівень медійного дискурсу сатиричної публіцистики Наддніпрянської України, окреслення її джерел у родовій ієрархії, простежування їхнього впливу на формування системи функціональних характеристик і зображально-виражальних засобів, дослідження передумов та процесу формування сатиричного видання, визначення його типологічних особливостей і тенденцій розвитку.

Усе це сприятиме створенню об'єктивної української інформаційно-комунікаційної історії, збереженої на газетно-журнальних шпальтах, що впливає й на формування сучасних тенденцій у розвитку інформаційного простору; привертанню уваги до значного потенціалу сатирично-публіцистичних жанрових конструктів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в Науково-дослідному інституті пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника в межах науково-дослідних тем: «Періодика другої половини XIX – першої третини XX ст. на українських землях: бібліографічні, функціонально-типологічні, біографічні компоненти» (державний реєстраційний номер 0113U006489), «Медіавидавничі стратегії як чинник формування національної самосвідомості» (державний реєстраційний номер 0110U004622). Внесок здобувача полягає в дослідженні феномена сатиричної публіцистики Наддніпрянщини, репрезентантом якої виступають публіцистичні твори й джерела, що мають сатиричну спрямованість.

Мета й завдання дослідження. Метою дослідження є встановлення закономірностей розвитку сатиричної публіцистики Наддніпрянщини кінця XIX – середини XX ст., простежування процесу формування її визначальних особливостей під впливом суспільно-політичних, культурно-освітніх, техніко-технологічних чинників.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

1) узагальнити й систематизувати наукові підходи до дослідження комунікативної системи сатири та її генетичних форм;

2) встановити природу й сутність газетно-журнальної сатири в контексті еволюції підходів до відображення факту;

3) реконструювати генезу інформаційного феномена сатиричної публіцистики Наддніпрянщини як фактора комунікативної діяльності, засобу маніфестування громадської думки й способу соціального спілкування людей і виходу на рівень медійного дискурсу;

4) з'ясувати майстерність сатиричного відображення дійсності на сторінках загальнополітичних видань кінця XIX – початку XX ст.;

5) окреслити тематичні домінанти й сюжетно-композиційні параметри, специфіку вербальних і зображальних сатиричних жанрів на сторінках друкованих видань різних типів;

6) простежити вплив суспільно-політичних чинників на формування жанрово-тематичних домінант сатиричної публіцистики;

7) виявити передумови становлення гумористично-сатиричного видання як окремого типу періодики, окреслити його типологічні ознаки;

8) сформулювати закономірності еволюції сатиричних жанрів та розвитку нових форм газетно-журнальної сатиричної публіцистики;

9) з'ясувати комунікативний потенціал візуальних жанрових концептів зображальної сатиричної публіцистики;

10) простежити специфіку, зміни ролі й функцій сатиричної публіцистики наприкінці XIX – на початку XX ст., у періоди національно-визвольних змагань, становлення та зміцнення радянської влади;

11) довести антиукраїнську сутність і відірваність від життя сатиричної публіцистики радянського періоду.

Об'єкт дослідження – сатирична публіцистика Наддніпрянщини кінця XIX – середини XX ст.

Предмет дослідження – становлення, еволюція, оформлення жанрово-тематичних характеристик сатиричної публіцистики Наддніпрянського регіону в контексті розвитку інформаційного простору України.

Джерельна база дослідження. Теоретична база дослідження сформована декількома масивами джерел. Багатий матеріал для встановлення передумов, першопричин і специфіки національно-визвольних процесів на українських землях на початку XX ст. дають праці істориків, зачіпаючи також питання відображення їх у пресі й особливостей пресового розвитку як такого (В. Верига, Т. Гунчак, Д. Дорошенко, Г. Касьянов, П. Губа, В. Меша, О. Березовський, О. Колястрок, Г. Рудий).

Враховано дослідження й міркування таких визнаних істориків журналістики, як В. Ігнатієнко, А. Животко, Ю. Тернопільський, С. Наріжний, І.-О. Бочковський, С. Сірополко, П. Федченко, а також літературознавців і журналістикознавців М. Бернштейна, В. Дмитрука, Ф. Погребенника, Й. Цьоха, О. Бабишкіна, О. Білецького, П. Воробя, В. Воробченка, О. Дея, І. Дузя, Ю. Івакіна, В. Полковенка, В. Рубана, А. Щербака.

Аналіз української періодики в діяхронічному аспекті, простежування закономірностей і тенденцій у її еволюційному розвитку, окреслення кола

завдань і висвітлюваних проблемно-тематичних параметрів, відображення друкованими засобами масової інформації суспільно-політичних, культурно-освітніх процесів і великої кількості інших життєво важливих питань розбудови української державності містять праці українських учених-журналістикознавців В. Буряка, С. Горевалова, В. Здоровеги, В. Качкана, О. Коновця, С. Костя, С. Кравченко, І. Крупського, В. Лизанчука, І. Михайлина, А. Москаленка, І. Моторнюка, М. Нечиталюка, Л. Пономаренко, Б. Потятиника, В. Різуна, М. Романюка, О. Сидоренка, Н. Сидоренко, Л. Супрун, Б. Чернякова, Ю. Шаповала, В. Шевченко, В. Шкляра.

Потрактуванню місця та ролі сатири в житті сучасної людини й цивілізаційній історії загалом, феномена «сміхової культури» присвячені праці М. Бахтіна й Д. Лихачова, наукові дослідження, серед іншого й монографічні, радянських авторів: Ф. Білецького, А. Бергсона, Ю. Бурляя, Ю. Борева, В. Гілева, І. Дзеверіна, І. Евентова, Я. Ельсберга, Л. Єршова, О. Журбіної, Ю. Івакіна, А. Макаряна, Б. Мінчина, Д. Ніколаєва, Є. Озмітеля, В. Проппа, Л. Тимофєєва, що глибоко й комплексно аналізують природу сатиричного та гумористичного сміху. До них також зверталися в процесі опрацювання емпіричного матеріалу.

Важливими для вироблення підходів до аналізу жанрових конструктів сатиричної публіцисти стали дослідження жанру як формально-змістової категорії М. Бахтіна, Т. Бовсунівської, М. Кагана, Л. Кройчика, Д. Лихачова, О. Фрейденберг; жанрових форм сатири та сатири як пафосу й принципу відображення дійсності, сатиричної публіцистики – В. Алексєєва, С. Курляндської, Я. Сімкіна, Б. Стрельцова, П. Ткачова, В. Учонової, В. Шкляра, А. Щербини, Ю. Ярмаша.

Потрапили в орбіту наукових зацікавлень і дослідження А. Акопова, М. Алексєєвої, В. Бакшина, А. Воронкевича, у яких розглянуто питання типології видань, зроблено теоретико-методологічні узагальнення, що сприяють виробленню ефективної методики аналізу видань, на сторінках яких представлені сатиричні публікації.

Для вироблення власного підходу й формулювання аргументованих поглядів на досліджувані явища та процеси використовували історико-політичні й історико-бібліографічні нариси В. Гутковського, П. Федоришина; концептуально-методологічні праці О. Богуславського, В. Різуна, О. Кузнецової та інших науковців.

Чимало цінного фактажу про українську періодику загалом і регіональні видання зокрема містять дисертаційні дослідження преси Наддніпрянщини в такому регіональному вимірі, як Запорізький край (Т. Хітрова; І. Герман); Луганщина (К. Ульянова); Катеринославщина (О. Школьна); Одеса (О. Хобта, О. Пархітько); Поділля (В. Гандзюк), Волинь (І. Мілясевич; І. Павлюк), Сумщина (І. Сипченко) та інші, що також прислужилися у роботі.

Цікаві узагальнення й спостереження над процесами, що розгорталися в інформаційному дискурсі, зроблені журналістикознавцями й істориками Б. Єсіним, Н. Жилияковою, В. Жуковим, О. Лепілкіною, В. Тулуповим, також

сприяли формуванню більш повного розуміння передумов і чинників еволюції українських публіцистичних традицій.

Схожі закономірності в розвитку сатиричної публіцистики, що сприяли верифікації й аргументації, уточненню висновків, констатують А. Азімова, У. Гімадієв, В. Макарова, М. Муродов, А. Саїдов, А. Торосян і на матеріалі інших національних систем культури – татарської, узбецької, азербайджанської, вірменської, таджицької.

Об'єкт дослідження збігається з аналогічними студіями в літературознавстві, мистецтвознавстві, історії. Це зумовило необхідність урахування наукових розвідок із цих та інших суміжних галузей, які доповнюють отримані результати. Опрацьовано публікації мистецтвознавців, спрямовані на осягнення природи карикатури, сатиричної зображальної публіцистики періоду першої російської революції, пресознавчих аспектів зображальної журналістики Б. Віппера, Є. Демченко, С. Долматова, Л. Ельковича, Є. Озмітеля, А. Танасова.

Таким чином, теоретичний фундамент дослідження сформували праці українських і зарубіжних фахівців у галузі журналістики, соціальних комунікацій, соціології, історії, мистецтвознавства, політології, які так чи так торкаються проблеми сатиричної публіцистики.

Розкриттю теми дисертації сприяло й використання історико-бібліографічних видань, анотованих покажчиків і переліків періодичних видань, насамперед підготовлених О. Сидоренком анотованих покажчиків і переліків: українськомовних видань Росії 1905–1907 рр., нереалізованих проектів україномовних періодичних видань кінця XIX – початку XX ст., у співпраці із Н. Сидоренко та О. Школьною – періодичних видань Полтави та Полтавської губернії (1838–1917 рр.), Катеринослава і Катеринославської губернії (1838–1917 рр.), глибокого дослідження корпусу українських пресових видань «Українська преса в Україні та світі: Історико-бібліографічне дослідження». Покажчиками сатиричних видань, що виходили в Україні на межі двох століть, супроводжені праці Є. Демченко.

Опрацьовані комплекти або окремі числа сатиричних журналів і сатиричних листків, зокрема: «Шершень» (1906 р.), «Гедз» (1917–1918 рр.), «Будяк» (1917 р.), «Реп'яхи» (1918 р.), «Урод» (1918 р.), «Гром» (1906 р.), «Жало» (1907 р.), «Звон» (1905 р.), «Маски» (1906 р.) та інших, газети, зокрема сатирична – «Одесситка» (1906 р.), що друкували сатиричні матеріали. Введено в науковий обіг інформацію про журнал «Урод: журнал политической сатиры подъ редакціей Я. П. Ядова (сатирический еженедельник)» періоду Гетьманату (№ 1–8, 14–22. – 1918 р.).

Хронологічні межі дослідження визначені завданням встановлення передумов для виникнення сатиричної публіцистики й реконструювання її генези. Нижня межа датована кінцем XIX – початком XX ст., позначеного активізацією громадської активності, розгортанням націєтворчих і національно-визвольних рухів, хоча залучається інформація й про більш ранні періоди, що відіграли важливу роль у становленні сатиричної публіцистики (так званий «харківський період»). Верхня межа дослідження – середина XX ст. як період зміцнення

радянської влади на українських землях, що спричинило редукування сатиричних жанрів, затухання розвитку, а згодом і фактичне зникнення сатиричного друкованого періодичного видання, маргіналізацію в інформаційному просторі сатиричної публіцистики, коли сатиричний дискурс репрезентували переважно зображальні сатиричні публікації, малі сатирично-гумористичні тексти, що виконували насамперед релаксаційну функцію.

Територіальні межі дослідження окреслені Наддніпрянською Україною (Наддніпряниною) як історично-географічною частиною України.

Методи дослідження. Отримання переконливих результатів у процесі впорядкування зібраного фактологічного матеріалу, що відображає генезу сатиричної публіцистики Наддніпрянини, забезпечило застосування методологічного інструментарію як набору принципів, методів і засобів наукового пізнання, сформованого з урахуванням традицій, вироблених і перевічених у процесі історичних досліджень у різних сферах наукового знання, зокрема в соціальних комунікаціях, специфіки об'єкта й предмета дослідження і множинності наукових завдань, трансформування в сучасних умовах історичного мислення, подолання ідеологічних штампів.

Логіка дослідження обраного наукового об'єкта визначалася загальнонауковими принципами історизму, системності, об'єктивності, всебічності, типологічного й соціальнокомунікаційного.

Реалізацією принципу історизму стали історичний і логічний методи: логічний забезпечив вивчення розвитку об'єкта в просторовому вимірі, а історичний – на певних часових відтинках. Сатиричну публіцистику розглянуто на кожному з етапів її існування, починаючи від передумов і витоків, подано історію її становлення й еволюцію.

Історико-генетичний метод, аналітико-індуктивний за своєю сутністю й описовий за формою, забезпечив відтворення загальної динаміки розвитку сатиричної публіцистики в контексті соціальних процесів, на основі узагальнення масиву даних, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей історичного розвитку, характеристики постатей, що творили сатиричний дискурс, і генезу їхньої публіцистичної діяльності.

Порівняльно-історичний метод реалізований у залученні матеріалів із розвитку публіцистики в інших національних системах інформування, на різних територіях Російської імперії, у різних українських регіонах з урахуванням матеріально-технічних, культурно-історичних і кадрових чинників.

Міждисциплінарний системний підхід дав можливість розкрити цілісність сатиричної публіцистики як явища масової комунікації, встановити внутрішні взаємозв'язки між її структурними елементами та форми взаємодії із зовнішнім середовищем.

Застосування принципу всебічності забезпечило аналіз текстових і зображальних елементів публіцистики в їхніх взаємозв'язках та взаємодії з іншими, близькими до них літературними явищами.

Принцип об'єктивності реалізований у формулюванні дефініцій основних понять, окресленні чинників, які зумовили розвиток досліджуваних явищ, –

завдяки опрацюванню емпіричного матеріалу, масиву наукових і публіцистичних джерел.

Хронологічний метод сприяв розгляду явищ і подій у логічно-часовій послідовності, що відображала загальну хронологію динаміки сатиричної публіцистики Наддніпрянщини. Майже в кожному підрозділі дотримано хронологічну основу подання матеріалів, доповнених сутнісними характеристиками й зануренням у широкий суспільно-політичний контекст з елементами методу періодизації.

Діахронний метод реалізований в увазі до визначальних якісних змін у процесі розвитку понять, явищ, предметів, процесів, обраних для аналізу.

Типологічний підхід забезпечив систематизацію матеріалу, встановлення ієрархічно організованої системи, формулювання закономірностей її динаміки. Уточнення характеристики типу сатиричних видань здійснено на основі дедуктивного підходу. Опрацювання значної кількості емпіричних даних із друкованої періодики, тобто застосування індуктивного підходу, дало матеріал для формулювання узагальнювальних висновків і спостережень.

Метод контент-аналізу сприяв вивченню текстів різних авторів, надрукованих на сторінках як загальнополітичних, так і гумористично-сатиричних друкованих періодичних видань, що надало змогу простежити вплив суспільно-політичних подій на формування тематичного діапазону сатиричної публіцистики.

Дослідження в соціальному вимірі передбачало фіксацію об'єкта аналізу в природному для нього суспільному оточенні (зі встановленням зв'язків із соціальними групами – потенційними адресатами), у широкому історичному контексті, інтерпретацію отриманих результатів з орієнтованістю на соціальні чинники.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена комплексним підходом до дослідження сатиричної публіцистики Наддніпрянщини в інформаційному просторі України з використанням ефективного наукового інструментарію, який забезпечив наукове обґрунтування низки положень, що мають елементи новизни, а саме:

вперше:

- визначено місце сатиричної публіцистики Наддніпрянщини в інформаційному просторі України, встановлено провідну її роль і значення у формуванні й розвитку традицій сатиричної публіцистики як чинника розгортання національно-визвольних та націєтворчих рухів;

- доведено історичну послідовність і наступність розвитку сатири на основі акумулювання суспільного досвіду й адаптування до соціально-політичних умов, домінування в різний час залежно від суспільних умов і завдань у культурному житті кожного народу певного типу сатири, що зумовило поширення наприкінці XIX ст. публіцистичних сатиричних текстів, побудованих на особливому принципі інтерпретації факту, і формування публіцистичного мислення, які задовольняли вимогам пресових періодичних видань;

- зроблено історіографічний огляд сатиричної публіцистики Наддніпрянщини, якій передувало транслювання сатиричної інформації через

нелегальну журналістику й альманахові видання, із залученням висновків про розвиток сатиричних публіцистичних явищ в інших національних культурах;

- простежено формування й окреслено ознаки сатиричного дискурсу завдяки поширенню сатиричних публікацій на сторінках загальнополітичних, літературних та інших журналів і газет;

- окреслено еволюцію каналів трансляції сатиричної інформації – видів друкованих періодичних видань, умовно названих сатиричними форматами, які репрезентували сатиричну періодику;

- встановлено залежність активності розвитку сатирично-публіцистичних явищ від суспільно-політичних умов, стану й принципів організації інформаційно-медійного середовища, загального освітньо-культурного рівня аудиторії друкованої періодици, сформованості громадянських чеснот і суспільної свідомості;

- аргументовано доцільність виокремлення самостійної групи сатирично-публіцистичних жанрів (поряд з інформаційними, аналітичними, художньо-публіцистичними) на підставі низки жанроутворювальних ознак, а також розмежування всередині групи двох підгруп за формою вираження сатиричного змісту – текстових і зображальних;

- розмежовано такі внутрішньожанрові різновиди фейлетону, як «малий фейлетон» і «мініатюрний фейлетон», або так звані «реп'яшки», уточнено час появи «реп'яшків» в українській сатиричній пресі;

- сформульовано типологічні особливості тонкого ілюстрованого сатиричного журналу як найефективнішого формату сатиричної публіцистики початку ХХ ст.;

- обґрунтовано існування на початку ХХ ст. самостійного, певною мірою перехідного виду друкованого сатиричного видання – щотижневої сатиричної газети, яка являла собою поєднання ознак тонких щотижневих сатиричних ілюстрованих журналів, доповнених рисами, властивими газетам;

- описано формування відмінностей між сатиричним журналом, сатиричним збірником, ілюстрованим сатиричним додатком до газети, сатиричним листком, сатиричною сторінкою у виданні загального змісту, сатиричною газетою;

- введено в науковий дискурс інформацію про невідомий і не описуваний раніше щотижневий ілюстрований журнал політичної сатири російською мовою «Урод», що виходив у Києві в 1918 р., виявлений у Науково-довідковій бібліотеці центральних державних архівів України, корпус сатиричних публікацій уже відомих сатиричних видань;

- простежено динаміку проблемно-тематичних домінантів сатиричної публіцистики – від періоду піднесення національного духу, національного відродження й державотворення та в умовах встановлення й зміцнення радянської влади на українських землях;

- доведено антиукраїнський, загалом антинародний характер і відірваність від життя радянської сатиричної публіцистики, що зумовило її дистанціювання від читача, втрату популярності, а згодом її затухання з низки причин, у тому числі й ідеологічного та суспільно-політичного характеру;

удосконалено:

- розуміння еволюції сатиричного відображення дійсності від фольклорних поліморфних засобів до театралізованих драматичних форм, згодом – до сатиричних віршованих текстів, далі – до сатиричної прози, що скорочує дистанцію між автором і адресатом, забезпечує глибину, масштабність відображення суспільних реалій і явищ, його аргументованість;

- понятійно-термінологічну репрезентованість сатиричної публіцистики завдяки уточненню термінологічних одиниць на позначення основних сатирично-публіцистичних понять (публіцистична сатира, сатиричний дискурс, сатирично-публіцистичні жанри, сатиричні зображальні жанри, сатиричний тип видання, сатиричний журнал, сатирична газета);

- термінологічну кодифікованість сатирично-публіцистичного дискурсу – уточнено дефініції визначальних для характеристики сатиричної публіцистики термінів на основі зіставлення контекстів їх використання та визначень, запропонованих вітчизняними й зарубіжними дослідниками пресових видань і процесів (сатирична публіцистика, сатиричний дискурс, сатирична періодика, сатирична преса, сатиричний тип видання, вид сатиричного видання, сатиричний журнал, сатирична газета, сатирично-публіцистичні жанри);

- характеристики типу сатиричних видань на певному етапі історичного розвитку й ознаки тонкого сатиричного ілюстрованого журналу й щотижневої сатиричної газети;

набуло подальшого розвитку:

- положення наукової концепції зображальної журналістики й зображальної публіцистики Б. Чернякова, Ю. Шаповала;

- підходи до розуміння медійного візуального образу як тексту, зміст якого є історично детермінованим, а сприйняття ґрунтується на асоціативній логіці;

- *теорія публіцистичних жанрів*, а саме завдяки:

- виписуванню ознак сатирично-публіцистичних жанрів, що дають підстави вичленувати їх із групи художньо-публіцистичних;

- розмежуванню в групі сатирично-публіцистичних жанрів вербальних (текстових) і зображальних сатиричних жанрів, які, у свою чергу, диференціюються на сатирично-графічні, сатирично-фотографічні, фотоколажі;

- визначенню малих сатиричних жанрів як особливої підгрупи сатирично-публіцистичних текстів, а також її диференціації за низкою ознак (обсяг, структурно-композиційні особливості, спрямованість, відношення до базової жанрової форми);

- розумінню особливих жанрових форм і прийомів сатиричної зображальної публіцистики, функціональних характеристик зображальних сатирично-публіцистичних текстів, найширше коло яких реалізується на сторінках сатиричного друкованого видання – з інформаційною, або публіцистичною функцією зображальних жанрів, обтяженою іншими змістовими відтінками;

- оцінюванню значення зображальних жанрів для формування сатиричного напрямку в публіцистиці, що й нині, за фактичної відсутності

сатиричних видань і локалізації сатири переважно в мережових ЗМІ, заповнюють цю нішу в медійно-інформаційному середовищі.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що дослідження сприяє поглибленню й систематизації знань щодо розуміння ролі, місця, значення та тенденцій розгортання сатирично-публіцистичних явищ у різні історичні періоди. Отримані автором результати й узагальнення можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – як основа для подальшого вивчення окресленої наукової проблеми, створення цілісної картини розвитку української сатиричної публіцистики, встановлення тенденцій її еволюції в сучасних умовах;

- у практичній журналістській діяльності – у процесі роботи над критичними публікаціями сатиричного характеру в різних видах ЗМІ;

- у навчальному процесі – під час викладання дисциплін «Гумор і сатира в ЗМІ», «Журналістські жанри», «Історія української журналістики», «Теорія і методика журналістської творчості», «Публіцистична майстерність» тощо, спецкурсів (акт про впровадження результатів ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» № 031/208 від 12.05.2016 р.; Київського міжнародного університету № 071 від 01.06.2016 р.; факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка № 025 від 14.06.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота, автореферат і наукові статті, що відображають основний зміст дослідження, виконані здобувачем самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження доповідалися й обговорювалися на наукових і науково-практичних конференціях, симпозіумах та круглих столах:

- міжнародних: «Журналистика в 2010 году: СМИ в публичной сфере» (м. Москва, 2011 р.); «Журналистика в 2011 году: Ценности современного общества и средства массовой информации» (м. Москва, 2012 р.); II Міжнародний симпозіум «Світ соціальних комунікацій» (м. Київ, 2012 р.); «Журналистская профессия в системе цивилизации и культуры в информационном постиндустриальном обществе» (м. Санкт-Петербург, 2012 р.); «Журналистика в 2012 году: Социальная миссия и профессия» (м. Москва, 2013 р.); XVIII Міжнародна науково-практична конференція «Україна в євроінтеграційних процесах» (м. Київ, 2013 р.); III Міжнародний симпозіум «Світ соціальних комунікацій» (м. Київ, 2013 р.); «Журналистика XXI века: опыт прошлого и вызовы будущего» (м. Тираспіль, 2013 р.); V Міжнародна наукова конференція «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі» (м. Кам'янець-Подільський, 2013 р.); «Етнознакові функції культури: мова, література, фольклор» (м. Київ, 2013 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція «Прикладні соціально-комунікаційні технології» (м. Київ, 2013 р.); «Наука і сучасний університет» (Сербія, м. Ніш, 2013 р.); «Современные социальные коммуникации в системе цивилизации и культуры» (Санкт-Петербург, 2013 р.); «Журналистика в 2013 году: Регионы в российском медиапространстве»

(м. Москва, 2014 р.); «Дискурс современных масс-медиа в перспективе теории, социальной практики и образования» (м. Белгород, 2014 р.); IV Міжнародний симпозіум «Світ соціальних комунікацій» (м. Київ, 2014 р.); «Українські медіа в європейському інформаційно-комунікаційному просторі: історія, стан, перспективи» (м. Ужгород, 2014 р.); V Міжнародна науково-практична конференція «Прикладні соціально-комунікаційні технології» (м. Київ, 2014 р.); «Современные медиа: процессы и контексты» (м. Ярославль, 2014 р.); «Морально-етичний дискурс сучасних ЗМІ в координатах викликів доби» (м. Буча, 2016 р.); «Humanities and Social sciences in the Era of Globalization – 2016» (Угорщина, м. Будапешт, 2016 р.);

– *всеукраїнських*: «Українські ЗМК: сучасний стан та формування інформаційного суспільства» (м. Донецьк, 2012 р.); Третя науково-практична міжнародна конференція «Прикладні соціально-комунікаційні технології» (м. Київ, 2012 р.); «Актуальні дослідження українських наукових шкіл у галузі соціальних комунікацій» (м. Київ, 2013 р.); «Громадянське суспільство і ЗМК: пошуки партнерства» (м. Львів, 2013 р.); «Публіцистика в просторі соціальних комунікацій: проблеми теорії та історії» (м. Луганськ, 2013 р.); «Критерії діагностики та методики розрахунку впливу медіа» (м. Київ, 2014 р.); «Сучасний мас-медійний простір: реалії та перспективи розвитку» (м. Вінниця, 2014 р.); «Прикладні та фундаментальні аспекти досліджень у соціальних комунікаціях» (м. Івано-Франківськ, 2015 р.); «Українські медіа в європейському інформаційно-комунікаційному просторі: історія, стан, перспективи» (м. Ужгород, 2015 р.); «ЗМІ та демократичний розвиток України» (м. Львів, 2016 р.).

Публікації. Основні положення дослідження і його результати відображені в 38 публікаціях, з яких: 4 – монографії, 16 – статті в наукових фахових виданнях України, 5 – статті в зарубіжних виданнях, 5 – статті в інших виданнях, 8 – матеріали конференцій і симпозіумів, круглих столів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, списку періодичних видань. Загальний обсяг дисертації – 482 сторінки, з них основний текст – 407 сторінок. Список використаних джерел містить 723 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми; вказано зв'язок роботи з науковою темою; визначено мету та завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження; викладено наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; подано відомості про публікації, структуру та обсяг дисертації.

У *першому розділі* – «**Наукові концепції й методологія дослідження комунікативної системи сатири та її генетичних форм**» – систематизовано наукові підходи до розуміння сміхової літератури й сміхової культури, яка в певних суспільних умовах набуває виразного сатирично-публіцистичного характеру; обґрунтовано методологічні засади й методичний інструментарій опрацювання емпіричного матеріалу; охарактеризовано передумови й джерела

української сатиричної публіцистики; реконструйовано процес її еволюції й формування традицій.

У підрозділі 1.1 «Сатирична публіцистика в контексті журналістикознавства: історіографія й теоретичне обґрунтування дослідження» подано історіографічний нарис сатиричної публіцистики Наддніпрянщини на багатому історичному тлі з простежуванням аналогічних тенденцій і закономірностей розгортання сатиричних публіцистичних явищ в інших національних культурах.

Історіографія наукової проблеми представлена декількома масивами джерел щодо: 1) історії українських земель у складі Російської імперії; 2) вчення про сатиру та гумор як етично-філософські категорії, на яких ґрунтуються дослідження сатиричної літератури й публіцистики; 3) аналізу жанрової конструкції на основі вчення про жанр як універсальну категорію, для якої характерна варіативність у різних літературно-мистецьких системах, і сатирично-публіцистичних жанрів як особливої їх компоненти.

Відправною точкою активізації досліджень української сатиричної публіцистики стало набуття Україною незалежності й усвідомлення окремішності й оригінальності системи її культури наприкінці ХХ ст. Вагомим каталізаційним чинником є і боротьба України за збереження державного суверенітету й відстоювання національних ідеалів у контексті воєнного протистояння з Росією.

Для комплексного аналізу української сатиричної публіцистики як центрального об'єкта дослідження послідовно виокремлено й розглянуто об'єкти нижчого порядку: сатирична публіцистика як складник загальної історії української журналістики; спеціалізовані сатиричні видання; сатирично-публіцистичні жанри; зміст сатиричної інформації, особливості процесу її підготовки й поширення через ЗМІ; учасники творчого й комунікаційного процесів – автори й адресати сатиричних публікацій тощо.

Теоретичний фундамент роботи з огляду на синкретичний характер об'єкта дослідження сформували праці українських і зарубіжних фахівців у сфері журналістики, соціальних комунікацій, соціології, мистецтвознавства, історії, політології.

Сатиричну публіцистику розглянуто в динаміці, з погляду безперервності й цілісності розвитку на тривалому хронологічному проміжку – від передумов до формування й модифікації під впливом суспільно-економічних, політичних, культурно-освітніх, філософських чинників.

У підрозділі 1.2 «Сатира, її природа, еволюція відображення факту» простежено динаміку розуміння сатири як дієвої форми критики, як медіативної комунікаційної тактики під впливом зміни підходів до трактування факту в різних інформаційно-комунікаційних системах.

Уточнено дефініції понять «сатирична публіцистика», «сатиричний дискурс», диференційні особливості гумору й сатири як репрезентантів комічного в публіцистиці.

Доведено, що піки активності розвитку сатирично-публіцистичних явищ збігаються з періодами звуження можливостей сатиричного рефлексування щодо

суспільно-політичних процесів, офіційного обмеження в доступі до інформації й обміні нею, навмисного спотворення нелояльної до чинної влади інформації (якими були періоди так званої першої російської революції, жовтневого перевороту, встановлення й зміцнення радянської влади на українських землях).

Попри послідовне тяжіння сатиричної публіцистики до конкретності й документальності відображення факту, зміну видів його інтерпретування, констатовано неможливість уникнення синкретичності обробки фактологічної інформації одночасно на двох рівнях – реальному та художньому. Динаміка розвитку підходів до трактування реалій виражається й у руху від інформаційно-хронікальних до художніх і художньо-публіцистичних жанрів, а далі – і до сатирично-публіцистичних (які запропоновано виділяти в самостійну групу).

Простежено еволюцію сатиричного відображення дійсності: від фольклорних засобів до театралізованих драматичних форм, далі – до сатиричних віршованих текстів, а згодом – до сатиричної прози як складної форми відображення дійсності та свідомості, що засвідчує акумулювання й адаптування сатиричною публіцистикою досвіду попередніх історичних періодів, взаємодію сатири з усіма сферами художньої творчості й забезпечує її переконливість і дієвість.

Підтверджено доцільність розмежування сатири художньої (літературної, белетризованої) і публіцистичної («ділової», документальної). Останню запропоновано називати сатиричною публіцистикою з огляду на виразний суспільний характер, відповідність функціональним і формально-змістовим критеріям публіцистичності, а також орієнтованість номінації на медійний дискурс. Уточнено дефініцію поняття «сатирична публіцистика».

Зроблено висновок про оформленість сатиричного дискурсу як різновиду дискурсу комічного, визначено його природу й функціональне призначення, жанрові особливості.

У підрозділі 1.3 *«Джерела в родовій ієрархії сатиричної публіцистики»* окреслено й проаналізовано джерела української сатиричної публіцистики: фольклор; творчість мандрівних поетів, переважно школярів і дяків; театралізовані форми у вигляді шкільної драми й театру вертепу; сатирична література.

Описано передумови формування української сатиричної літератури як дієвої зброї проти феодално-кріпосницького гніту в XVII ст.: суспільні й соціальні потрясіння українського народу; зростання світськості та демократизація культури; виникнення нових і трансформацію старих жанрів; активне проникнення фольклору в літературу; оформлення й посилення в літературі особистісного начала.

Встановлено, що в українській прозі XVI–XVIII ст. переважала сатира, гумор же більш широко представлений в українській віршовій та драматичній літературі. У XVIII ст. формується особливий вид художньої сатиричної творчості, репрезентованої вербальними й візуальними сатиричними жанрами.

Вказано на сформованість у XVIII ст. таких традицій української сатири, як демократичність, реалістичність, національна й локальна маркованість,

тісний зв'язок із гумором; констатовано доповнення їх у ХІХ ст. своєрідною ліричністю, політичною спрямованістю, однак без орієнтування на конкретні політичні ідеали; розвиток і збагачення досягнень попередніх авторів у сатири Т. Шевченка, який продемонстрував глибоке розуміння її предмета, мети й завдань.

На основі низки тверджень дослідників про особливий характер сатиричних творів і їхній зв'язок з реальним життям, тобто публіцистичність, підкреслено особливу роль сатири, сатиричної публіцистики у виокремленні журналістики як такої з лона літератури.

У *другому розділі* – **«Зародження жанрів сатири та їх репрезентація на сторінках української преси»** – досліджено процес і закономірності формування сатиричних жанрів української пресової публіцистики; простежено їхню представленість у друкованій періодиці.

У *підрозділі 2.1 «Жанрово-типологічна класифікація та формати сатиричної публіцистики»* сформульовано класифікаційні особливості сатиричних жанрів, визначено їхнє місце в загальній системі жанрів публіцистики; простежено етапи формування й зміни цієї групи жанрових конструктів в українській публіцистиці; встановлено чинники, які впливають на трансформаційні процеси в сатиричній жанрології.

На кожному етапі розвитку жанри функціонують у новій системі публіцистичних координат, що зумовлені низкою внутрішніх і зовнішніх факторів. Формування основних гумористично-сатиричних жанрових конструктів в українській літературі й пресі датовано серединою ХІХ ст. Із часом література й публіцистика все помітніше розходяться у своїх завданнях та системах зображально-виражальних засобів, що позначається й на жанрових різновидах. Сформульовано причини існування широкої палітри жанрових утворень публіцистичної сатири.

Вказано, що в сатиричних журналах періоду революції 1905–1907 рр. все опукліше оформлюються власне журналістські риси сатиричних жанрів: орієнтованість на реальний факт; прив'язка до певної дати й місця події; використання даних, зокрема статистичних, із більш оперативних газетних публікацій; посилення на програми політичних партій; викриття конкретних державних і політичних діячів, добре відомих читачам; посилення аналітичного начала тощо.

Дослідники визнають синкретичність сатиричних жанрів, що виявляється в поєднанні публіцистичності, художності, комічності. Їх переважно розглядають як особливу підгрупу художньо-публіцистичних жанрових конструктів, важлива естетична роль у якій відводиться формі, мові, образності, емоційній насиченості текстів. Обґрунтовано доцільність виокремлення самостійної групи сатирично-публіцистичних жанрів на підставі форми художнього відображення дійсності; своєрідного предмета відображення; особливої поетики наративу, що відрізняється від художньо-публіцистичних жанрів, та розмежування всередині групи текстових і зображальних жанрових форм.

На основі узагальнення пресової практики й наукових досліджень, дотичних до теми дисертації, простежено специфіку реалізації жанрових конструктів на сторінках друкованої періодики та їх модифікацію під дією внутрішньосистемних і зовнішніх чинників: фейлетону як найраніше сформованого й надзвичайно гнучкого власне сатиричного жанру та його внутрішньожанрових різновидів; памфлету, бурхливе становлення якого передбачало домінування публіцистичності, загострення сатиричного образу, багатшаровість змісту; байки, що прямувала до політизації й сатиричного узагальнення; пародії й епіграми як особливо дошкульних малих сатиричних жанрів журнально-сатиричної публіцистики.

Розглянуто причини редукованості системи сатиричних жанрів і їхню взаємодію з іншими жанровими групами в умовах сучасного інформаційно-медійного дискурсу.

У підрозділі 2.2 *«Сюжетно-композиційні параметри реалізації сатиричних дискурсів на сторінках загальнополітичних видань»* простежено початки формування сатиричного дискурсу на сторінках несатиричних видань наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Вказано на суперечність між високим рівнем громадянської організації тогочасного українського суспільства (концентрація українських громадських сил; поява політичних партій; зростання інтересу до творів українського письменства; сформованість нових інформаційних потреб українців; зміна підходів до відображення дійсності, пошук нових форм і засобів для позначення нових смислів, розкриття нових тем) та несприятливими суспільно-політичними умовами, заборорою української мови й друкованої продукції українською мовою, неможливістю задоволення зрослих інформаційних потреб українців. Зазначено, що інформаційний вакуум долали частково завдяки російськомовним часописам, губернським відомостям, нелегальним рукописним виданням, альманахам.

Простежено формування сатиричного дискурсу, української сатиричної періодики завдяки поширенню сатиричних публікацій на сторінках загальнополітичних, літературних та інших журналів і газет.

Встановлено неоднорідність процесу вироблення майстерності сатиричного відображення дійсності на сторінках загальнополітичних видань. Виокремлено період революційного піднесення у 1905–1907 рр., коли відбулися вибухові кількісні та якісні зміни української преси, завершилося формування цілісної її системи, і період монархічної реакції, позначений спадом пресової активності, що позначилося на сатиричній публіцистиці, змінило її характер і спрямованість.

Підкреслено, що період революційного піднесення породив покоління яскравих сатириків-аналітиків (як у текстовій, так і в зображальній публіцистиці), кожен із яких характеризувався професіоналізмом, активною громадянською позицією, чіткими політичними поглядами (С. Єфремов, П. Капельгородський, О. Косач, М. Левицький, О. Маковей, Г. Мачтет, А. Ніковський, В. Самійленко, С. Черкасенко, М. Чернявський та багато інших; О. Бабенко, І. Бурячок, Ф. Красицький, В. Резніков, О. Сластьон та ін.). Крім сатиричної творчості, вони

виконували й різноманітну організаційно-видавничу діяльність, брали участь у виробленні концепції друкованих видань.

Період монархічної реакції потребував гнівної сатири, життя давало багатий матеріал для сатиричного обігравання й висміювання, однак на заваді ставали переслідування вільного слова й відсіч критиці суспільних порядків. Встановлено, що значної шкоди завдавали також такі чинники: 1) неготовність читачів періодичних видань до отримання інформації українською мовою; 2) нерозвиненість системи української мови, недооцінка її населенням, насамперед селянами; 3) відсутність журналістських кадрів; 4) несформованість читацької аудиторії, відсутність потреби до систематичного отримання інформації; 5) поганий зв'язок села із місцем тиражування періодики; 6) фінансові труднощі редакцій друкованих видань, що підсилювалися й небажанням розміщувати рекламу в українській пресі.

Визначено такі особливості тогочасної сатири, як: соціальна «оголеність»; політична загостреність; поєднання соціальної й політичної тематики; прив'язаність до конкретних явищ і фактів дійсності; оперативність; лаконічність; посилення аналітичності; еволюція сатиричних публікацій – як щодо тематичної спрямованості (від висміювання негативних рис окремої людини до створення негативних соціальних типів і до політичної сатири, націленої на критику державного ладу), так і щодо оформлення стійких жанрових особливостей.

Тривало формування системи жанрів сатиричної публіцистики. Виокремилися жанри-лідери (фейлетон із низкою внутрішньожанрових різновидів), які стали основою для більш складних жанрів. Зросли значення, різноманітність і впливовість зображальних сатиричних жанрів.

У підрозділі 2.3 *«Формування, еволюція й типологічні особливості гумористично-сатиричних видань»* простежено еволюцію каналів транслявання сатиричної інформації – видів друкованих періодичних видань, умовно названих сатиричними форматами.

Вказано, що завдяки появі спеціального сатиричного типу видання сатира періоду революції 1905–1907 рр. досягла не тільки найвищого ідейно-художнього підйому, а й певної легалізації.

Простежено пошук сатиричною публіцистикою найефективніших у різні періоди інформаційних каналів для переконування читача.

Констатовано незавершеність процесу типологічної диференціації між сатиричними виданнями. Встановлено, що найуспішнішим форматом виявився тонкий щотижневий ілюстрований сатиричний журнал, детально окреслено процес його формування, визначено комплекс характерних ознак.

Визнано оформленість більшої диференційованості між сатиричним журналом і сатиричною газетою, хоча й тут констатовано певну аморфність типологічних характеристик.

Попри домінування в сатиричній публіцистиці журнального формату, доведено існування й формулюються ознаки щотижневої сатиричної газети як самостійного виду сатиричного часопису, представленого в різних українських регіонах, поширеність якого, однак, незабаром зменшується.

Композиційні, шрифтові, ілюстративні параметри, характеристики за розміром і кольором, які зумовили особливий характер контенту й впливу на читацьку аудиторію, визначили роль сатиричного видання як публіцистичного фактора активізації та розгортання українського національно-визвольного руху, названо важливою типоформувальною їх ознакою й однією з підстав для розмежування газетного та журнального видань.

Уперше охарактеризовано невідомий і не досліджуваний раніше щотижневий ілюстрований журнал політичної сатири російською мовою «Урод», що виходив у Києві в 1918 р. (головні редактори – Я. Ядов і Г. Н. Брейтман), який засвідчив продовження й розвиток традицій сатиричної публіцистики на українських землях у період Гетьманату.

У *третьому розділі* – **«Візуальні концепти зображальної сатиричної публіцистики в системі вербальної комунікації»** – розглянуто візуальні складові сатиричної публіцистики, які мають особливий характер публіцистичності, формують специфіку сатиричного видання, задають його змістові параметри.

У *підрозділі 3.1 «Комунікативний потенціал і концепція розвитку зображальної сатиричної публіцистики»* розвинуто й поглиблено положення наукової концепції зображальної журналістики та зображальної публіцистики Б. Чернякова, Ю. Шаповала, які набули нового звучання завдяки науковцям різних напрямів журналістикознавства, що сприяло накопиченню матеріалів для узагальнень, виробленню термінології й інструментарію дослідження.

Аналіз сатиричних друкованих видань ХІХ–ХХ ст. засвідчив активність й ефективність візуальних засобів медіакомунікації.

Підтримано позицію авторів, які медійний візуальний образ розглядають як текст, сприйняття якого ґрунтується на асоціативній логіці, причому зміст зображальної інформації завжди є історично детермінованим.

Протягом друкованої історії сатиричної публіцистики спостерігається зміна функціональних характеристик зображальних текстів – від ілюстративних, оформлювальних, репродуктивних до репортажно-документальних, інформаційно-публіцистичних.

Простежено, що найбільшого значення й розвитку зображальні сатиричні жанри набувають у сатиричному друкованому виданні, насамперед журнальному, де їм відводиться багато місця поряд із вербальними текстами сатиричного характеру, що забезпечує реалізацію низки функцій.

Підкреслено особливе значення зображальних жанрів для формування сатиричного напрямку в публіцистиці. Переважно зображальними сатиричними публікаціями репрезентована й сучасна сатирична публіцистика, яка через комплекс причин (зокрема, і відсутність сатиричного типу друкованого періодичного видання) переміщується в інтернет-ЗМІ.

Важливою ознакою зображальної публіцистики названо систему особливих жанрових форм і прийомів. Визнано потужний комунікативний потенціал сатиричної зображальної публіцистики завдяки особливому поєднанню двох негомогенних її складових – зображальної та вербальної.

Пояснюється переважання сатиричної графіки (карикатур, шаржів, реалістичних малюнків) у групі сатиричних зображальних жанрів доступністю, емоційністю, експресивністю зображальних текстів; рівнем грамотності аудиторії; несформованістю системи публіцистичного українського мовлення й потреби в більшості читачів послуговуватися ним; наявністю технічних засобів для тиражування зображень.

У підрозділі 3.2 *«Невербальна площина сатиричного дискурсу в контексті системи зображальних жанрів»* розглянуто зміни в підходах до оформлення й верстки сатиричних друкованих видань, роль і місце зображальних елементів у загальній конструкції видання.

Аналіз сатиричних видань і сатиричних публікацій в інших часописах на різних етапах розвитку української газетно-журнальної публіцистики засвідчив доцільність виокремлення й самостійного вивчення сатиричних зображальних жанрів, до яких належать карикатура, шарж, жанрові різновиди сатиричних фотографій, фотоколажі тощо.

Встановлено активність використання в друкованих виданнях досліджуваного періоду таких специфічних зображально-графічних елементів, як віньєтки. Попри первинну декоративну, оздоблювальну функцію, у сатиричних виданнях вони набувають гостроти й публіцистичності, що забезпечує проникнення на журнальні сторінки сатири в умовах заборони карикатур (наприклад, віньєтка у вигляді тризубих вил і батога, кулака, що когось погрожує, тощо – у «Шершні» (1906 р.)).

Простежено зміну жанрових характеристик шаржу, поступове набуття ним на початку ХХ ст. сатиричності. Шарж трактується як персоніфікована, портретна карикатура гумористичного чи сатиричного спрямування, однак в українських сатиричних журналах зафіксовано й так звані збірні сатиричні шаржовані образи – молодого офіцера, київського обивателя тощо.

У підрозділі 3.3 *«Карикатура та фотожанр як основні зображальні жанри сатиричної публіцистики: рецепція, верифікація»* простежено зміну підходів до графічних (насамперед, карикатури) і фотографічних жанрів на різних етапах розвитку сатиричної публіцистики.

Доведено певну сталість жанрових ознак і консервативність карикатури, яка, попри залежність від часу, технічно-технологічних можливостей, мало змінилася в методичному плані та є синтезом графічного зображення й літературного тексту – декількох видів вербальних компонентів: заголовків сюжету та підпису, написів по малюнку.

У науковому дискурсі простежено два підходи до трактування карикатури: представники першого (Є. Артемова, А. Каск, Т. Кузнєцова) розглядають її як «креолізований» текст, а прихильники другого (А. Айнутдінов, В. Шевченко) – як особливий візуальний текст. Огляд сучасного побутування карикатур дає підстави говорити про еволюціонування жанру від «креолізованого» тексту в сатиричних виданнях поч. ХХ ст. до співіснування двох негомогенних текстів – зображального й вербального. Підтвердженням цього є різні авторство й час створення цих елементів, поданих поряд на газетно-журнальній шпальті.

Карикатуру розглянуто як вторинний зображальний текст, як рефлексію на вже відому читачам інформацію, на повідомлення, яке, однак, не вичерпало себе, тому потребує повторного звернення до теми. Окреслено ознаки карикатури як художнього явища й графічного публіцистичного жанру. Серед особливостей сучасних українських карикатур у періодиці названо тяжіння до неперсоналізованості, філософське звучання, багатошаровість змісту, толерантність. Вказано, що спрощення структури й зменшення ролі сучасних карикатур викликало до життя професіоналізм карикатуристів – «каррик» на позначення карикатури, створеної на замовлення, карикатури-розваги, карикатури-заставки тощо.

Констатовано набуття на певних історичних етапах сатиричних функцій фотозображеннями в ЗМІ, виникнення жанрів фотозвинувачення, фотофейлетону. Вказано, що пізніше сатиричного характеру набувають фотоколажі та фотомонтажі, особливістю яких є перебільшування, гіперболізація й парадоксальність елементів, які формують зображення та забезпечують його композиційну єдність.

У *четвертому розділі – «Сатирична публіцистика в період становлення та зміцнення радянської влади в Україні»* – проаналізовано проблемно-тематичні, жанрові, формально-композиційні характеристики сатиричної публіцистики періоду національно-визвольних змагань і становлення радянського режиму.

У *підрозділі 4.1 «Від національно-визвольних змагань – до становлення радянської влади: вплив суспільно-політичного життя на формування жанрово-тематичних домінант сатиричної публіцистики»* простежено протистояння двох систем публіцистики – національно орієнтованої й пропагандистсько-радянського спрямування – та їхній вплив на сукупність і змістове наповнення сатиричних жанрів.

Простежено залежність основних тенденцій і процесів у розвитку української сатиричної публіцистики від магістральних суспільних рухів та процесів (націєтворчі процеси й переформатування суспільної структури, швидка зміна форм державного управління (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія УНР)) і внутрішньосистемних чинників.

Встановлено особливості преси періоду національно-визвольних змагань: емоційно-стилістична нестримність в оцінці ворожого табору; збільшення кількості публікацій про небезпеку більшовицького-російського уряду для державотворення в Україні; нетривалість існування сатиричних видань; активізація участі читачів у діяльності часописів; розвиток сатиричних жанрів, посилення політичної їх спрямованості, поєднання художніх та аналітичних засобів; інтегрованість сатиричних елементів в інші жанри.

Період Гетьманату став кроком назад у розвитку української преси: змінилися тон і зміст публікацій, менше уваги приділяли державотворчим ідеям; оминали гострі теми, приховували від широкого загалу актуальну й неоднозначну інформацію, згорталися демократичні завоювання, посилювалася цензура, що зумовило загалом тематично-жанрове збідніння періодики.

На сторінках періодики домінував фейлетон, що перестає бути малим жанром, хоча й продовжує друкуватись у рубриках «Малий фейлетон», «Маленький фейлетон», «Дрібниці». Написаний на документальній основі, з використанням сатиричної риторики, він набуває виразно політичного звучання, збагачується рисами публіцистичної статті. Із часом ці тенденції зумовлюють розвиток памфлетного жанру.

Із зміцненням Директорії розширюється й стабілізується типологічна система української періодики. У 1919 р. Україну охопили антибільшовицькі настрої. Швидко розвивається українська публіцистика високого гатунку (памфлетні статті, статті-фейлетони, у яких органічно поєднувалися чітка політична позиція автора, аналітична аргументованість і переконливість).

Уже у 1920 р. система преси стає уніфікованою й чітко організованою, відображаючи монополізм більшовицького впливу на всі сфери життя українців, починається формування компартійної преси на Наддніпрянщині. Сатира знову поступається пропагандистським засобам.

Тематично сатирична журналістика 1917–1921 рр. відображала боротьбу проти більшовицької Росії; обстоювала необхідність надання українській мові статусу державної, організацію української армії й судової системи; критично відображала політику Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, діяльність уряду ЗУНР, неузгоджену й суперечливу політику військово-політичних сил, недолугість і недалекоглядність представників вищого суспільного прошарку, довірливість українського населення тощо.

Завершилося оформлення типу українського сатиричного журналу, представленого «Гедзем», «Реп'яхами», «Будяком». Однак боротьба проти ворогів українства розгорталася і на сторінках газетних видань.

Основним результатом розвитку української публіцистики аналізованого періоду можна вважати усвідомлення нею необхідності відображення інтересів нації, а не окремих суспільних груп чи класів.

У підрозділі 4.2 «Еволюція сатиричних жанрів та розвиток нових форм газетно-журнальної сатиричної публіцистики» простежено подальший розвиток сатиричної публіцистики в контексті зміни жанрових форм і пошуку нових форматів.

Встановлено причини поширеності малих форм української газетно-журнальної сатири Наддніпрянщини поч. ХХ ст. (сатиричної замітки, репліки, байки, гуморески, пародії, епіграми, усмішки, анекдоту, сатиричного афоризму, загадки, оголошення тощо), що не сприймалися як допоміжні, не розміщувалися на останніх сторінках друкованої періодики, як у більш пізні періоди.

Вказано, що малі сатиричні жанри відзначаються пародійністю в широкому сенсі: більшість із них використовувала готові форми, які подеколи не належали до публіцистики (оголошення, репертуар театрів, календар, прогноз погоди тощо). Інформаційні за первинною функцією, вони наповнювалися сатиричним змістом на основі домислу, який ґрунтувався на обіграванні відомих читачам реальних подій. Підкреслено певну жанрову нейтральність, невизначеність, або й жанрову байдужість таких публікацій із виразно сатиричним характером, яку

інші автори називають жанровою стилізацією (Ф. Білецький), жанровою екстраполяцією (С. Голубков).

Нерідко сторінки сатиричних журналів являли собою «формальну» пародію на жанровий комплекс несатиричного видання, забезпечуючи формальну представленість жанрів усіх жанрових груп (інформаційні, аналітичні, художньо-публіцистичні), але виключно із сатиричним змістом, із меншим, ніж звичайно, обсягом.

Неофіційними узагальнювальними номінаціями, гіперонімами щодо гіпонімічних назв окремих жанрів є «малі форми сатири» (М. Привалова), «сатиричний дріб'язок» (Ю. Івакін), «малі форми газетно-журнальної сатири» (О. Почапська), «малі сатиричні форми» (І. Бондаренко), «малі та мініатюрні жанри» (М. Дяченко), «малі та мініатюрні твори сатири й гумору» (О. Кузнецова), «нетрадиційні сатиричні газетні жанри» (О. Кудрявцева). Термінологічний ряд на позначення сатиричних публікацій невеликого розміру відображає градацію як за обсягом, так і за генетичними характеристиками. Обґрунтовано можливість диференціації групи на дві підгрупи: малі сатиричні форми традиційних жанрів та мініатюрні сатиричні жанрові форми – за такими ознаками, як: обсяг; структурно-композиційні особливості; цільова настанова; відношення до базового жанру.

У підрозділі 4.3 *«Утвердження основних рис української радянської сатиричної публіцистики, її відірваність від життя, антиукраїнська сутність»* простежено інформаційну деформованість і маніпулювання інформацією, тенденційність оцінок суспільних явищ за радянського режиму, що зумовили незатребуваність сатиричної публіцистики, відчутне зменшення кількості критичних матеріалів і їхньої впливовості.

Сатиричній публіцистиці відводиться допоміжна роль – висміювання окремих особистостей, а не створення сатиричних типів. Безконфліктність набуває статусу методологічного принципу в публіцистичному аналізі суперечливих явищ, у сатиричних творах з'являється позитивний герой. Сатира жорстко регламентується актами Центрального комітету КП(б)У.

Виробилися певні структурно-композиційні й змістові особливості сатиричних пресових публікацій: попри легку мову, притаманність багатьом із них особливої ритміки, вони характеризувалися коментарійністю, примітивністю оцінок, художньою невиразністю, прямуманням до раціональності; розв'язкою композиції була не мораль, а підсумовування причинно-наслідкових аспектів проблеми, пропонування шляхів її усунення.

Оскільки сатиричний журнальний щотижневик поступався газеті за оперативністю у відображенні дійсності, радянська сатира переміщується на газетні шпальти. Позбавлена узагальнень і суспільно-політичної спрямованості, сатира місцевого масштабу локалізується також у заводських багатотиражках, набувають поширення сатиричні сторінки в газетах, друковані й рукописні аркуші-блискавки, спеціальні сатиричні випуски багатотиражних газет, стінні газети.

Оформлення сатиричних матеріалів на газетній шпальті із часом передбачає наявність таких елементів, як: сатирична назва рубрики (наприклад,

«Ущипливі дрібниці» в газеті «Робітник», 1925 р.), сатиричний заголовок публікації, образний розлогий підзаголовок (що можна розглядати, за сучасною термінологією, як аналог своєрідного ліду), який привертає увагу до матеріалу, ілюстрація у вигляді карикатури та підписування псевдонімом.

Сформувалася система радянських сатиричних видань, яка прийшла на зміну національно орієнтованим і відрізнялася продуманістю, доброю структурованістю й орієнтованістю на всі суспільні прошарки.

Констатовано зменшення масиву видань із постійними сатиричними рубриками та відділами сатири й гумору, а від кінця 30-х рр. XX ст. – настання перерви в розвитку сатиричної публіцистики, що тривала аж до повоєнних років; репрезентованість сатиричного дискурсу поодинокими фейлетонними публікаціями в несатиричних виданнях, масивом малих сатиричних жанрових форм, яким відводилася переважно релаксаційна функція на останніх сторінках друкованої періодики, зображальними сатиричними жанрами, які поступово із сатиричного реєстру прямують до гумористичного.

ВИСНОВКИ

1. Систематизація наукових рефлексувань щодо української сатиричної публіцистики як комунікаційного феномена і сатири як комунікаційної медіативної тактики дала підстави говорити про актуалізацію та проривний розвиток сатирично-публіцистичних явищ у певні історичні періоди, позначені офіційними обмеженнями циркулювання критично-сатиричної інформації щодо суспільного ладу, що сприяло прискореному формуванню протестних суспільних настроїв, супроводжуваних особливими інформаційними потребами й очікуваннями широкої читацької аудиторії.

Сатиричну публіцистику розглянуто як частину більш загальної системи української журналістики й водночас як складний системний її компонент, динамічну відкриту множинність різних за змістом, формою, спрямованістю та часовою належністю елементів, чутливу до зовнішніх впливів.

Попри те, що сатиричні матеріали, спрямовані на висвітлення важливих питань життя українського суспільства, з'являлись і на сторінках західноукраїнської періодики, визначальною в розвитку українського сатиричного дискурсу стала сатирична публіцистика Наддніпрянщини як центру визвольних рухів українства та об'єднавчих національних процесів, що акумулювала суспільно-політичні, інтелектуальні, моральні, духовні ресурси для боротьби за українську ідею й державність. Її досліджено в динаміці, з погляду безперервності й цілісності розвитку на тривалому хронологічному проміжку (від визначення передумов до простежування формування й модифікації під впливом суспільно-економічних, політичних, культурно-освітніх, філософських чинників).

2. Доведено переважання в культурному житті українського народу певного типу сатири, що найповніше відповідав суспільним умовам і завданням: у XVII ст. – сатиричні фольклорні твори; у XVIII ст. – демократична

(літературна) сатира з переважанням мезостильової форми, з високим рівнем типізованості й узагальнення, переважно художньо-полемічна, мало орієнтована на реальні епізоди суспільного життя; наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. – публіцистична сатира, що завдяки особливому принципу інтерпретації факту, жанрово-тематичним конструктам виходить на рівень медійного дискурсу.

Констатовано оформленість уже на початку XX ст. сатиричного дискурсу, для якого характерні чітка соціальна спрямованість; агресивно-викривальні й агресивно-знищувальні інтенції; розвинена власна жанрова система, а також використання із сатиричною метою жанрів інших груп; багатий арсенал зображально-виражальних засобів.

Простежено використання таких каналів транслявання сатирично-публіцистичної інформації в умовах колоніального статусу українських земель, трактування української журналістики в інформаційному просторі Російської імперії як провінційної, як: рукописна нелегальна журналістика, можливості й традиції якої пізніше неодноразово використовували в умовах офіційних обмежень вільного українського слова, зокрема, і на початку XX ст.; альманахові видання, кількісний і якісний розвиток яких (жанрова різноманітність публікацій; ілюстрованість матеріалів; серійність) засвідчив визрівання в досліджуваний період умов для виходу друкованої періодики; загальнополітичні видання, на сторінках яких формувалися сюжетно-композиційні параметри сатиричного дискурсу Наддніпрянщини.

Прислужився цьому яскравий сатиричний талант українських письменників І. Франка, Лесі Українки, Панаса Мирного, А. Кримського, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, В. Стефаника. Серед найактивніших авторів, які співпрацювали з декількома українськими й російськими виданнями, сприяючи на початку XX ст. формуванню сатирично-публіцистичного дискурсу та оформленню стійких сатиричних жанрових форм, були також Б. Грінченко, В. Доманицький, С. Єфремов, П. Капельгородський, М. Левицький, В. Самійленко, С. Черкасенко та ін. Важливу роль відіграли й художники – члени редакційних колективів низки видань, зокрема й сатиричних (І. Бурячок, Ф. Красицький, В. Рєзніков, О. Сластіон, О. Бабенко), відповідальні за різні напрями організаційно-видавничої діяльності та формування концепції друкованого часопису.

До видань, яким судилося відіграти помітну роль у формуванні сатирично-публіцистичних традицій, стати місцем формування сатиричних жанрів, можна зарахувати «Хлібороб», «Рідний край», «Громадську думку». Увійшли в історію суспільного руху та української журналістики й газети «Народна справа», «Вісті» (Одеса); «Добра порада», «Запоріжжя» (Катеринослав); «Слобожанщина» і «Порада» (Харків) та ін.

3. Вказано, що, акумулювавши особливості й можливості науки, художньої творчості, зберігаючи з ними тісний зв'язок в умовах журналістського дискурсу й скорочення дистанції між адресатом і адресантом, сатирична публіцистика, під якою розуміються викривально-сатиричні оперативні публіцистичні твори, що ґрунтуються на особливому способі критично-комічного змалювання й викриття суспільних суперечностей, трансльовані через засоби масової інформації й

адресовані широкій аудиторії, які забезпечують сатиричне осягнення історії й актуальної суспільної практики, формування суспільних настроїв, стає якісно новим явищем, багатим і різноманітним за проблемно-тематичними, зображально-виражальними й жанровими особливостями складником національної культури. Зародившись у відповідь на виклики часу й очікування аудиторії, будучи продуктом розвитку суспільних відносин, формою літературно-політичної діяльності, вона вплинула на формування суспільних настроїв у перехідні історичні періоди.

4. Встановлено вплив на підходи науковців до жанрової кваліфікації й класифікації текстів специфіки творчих процесів у суміжних видах творчості (літературі, публіцистиці, зображальному мистецтві тощо). Доведено принципове практичне значення жанрової належності в журналістській діяльності, яка безпосередньо впливає на визначальні функціонально-змістові характеристики текстів, формування їхньої образно-виражальної системи. Констатовано завершення на початку ХХ ст. процесу формування системи жанрів сатиричної публіцистики, яка включала вербальні (віршовані й прозові) і зображальні конструкти, що є межевими в публіцистиці.

Еволюція сатири від переважання віршованих форм до прозових текстів (малих, середніх і великих) забезпечила її конкретність, зображальну панорамність, зміну характеру публіцистичності: документальну точність і достовірність, аргументованість і поглиблення аналітичності замість емоційності й пафосності, агітаційно-пропагандистського характеру.

Найпоширенішими жанровими конструктами були фейлетон, що мав низку внутрішньожанрових різновидів (малий фейлетон, фейлетон-мініатюра («реп'яшки»)), памфлет, сатирична замітка, малі сатиричні форми, які дали поштовх використанню сатиричних елементів в інших жанрах, зокрема, і несатиричних. Вказано доцільність розмежування малого фейлетону й фейлетону-мініатюри, або «реп'яшків». Уточнено, що уперше номінація «реп'яшки» як назва рубрики й жанру малого фейлетону або гумористично-сатиричної мініатюри з'явилася не в 1923 р., як вказує Ю. Цеков, а вже в 1917 р. (журнал «Гедз», № 4, листопад 1917 р., с. 7).

Серед причин, що зумовили розмаїття жанрових форм сатири невеликого розміру, інколи достатньо нестійких, які легко перетікали в інші жанри або запозичували їхні особливості, називаються: 1) необхідність пошуку нових прийомів комічного через цензурні звуження переліку допустимих тем; 2) прагнення зробити газетну чи журнальну шпальту більш яскравою й насиченою; 3) тісний зв'язок із творчістю читачів і дописувачів періодичних видань, наслідування фольклорних форм; 4) демократизація процесів виявлення думок авторів; 5) тип переважного читача, нерідко недостатньо грамотного; 6) розвиток і вплив малих форм друку – брошур, листівок, прокламацій, відоzw, афіш, оголошень; 7) тяжіння преси до тогочасної усної публіцистичної риторики; 8) поширення візуальної складової, що потребувала невеликих текстових форматів.

У групі невеликих за обсягом сатиричних жанрів розмежовано малі сатиричні форми традиційних жанрів та мініатюрні сатиричні жанрові форми.

Перші мають ознаки певного базового жанру, причому не обов'язково з групи сатиричних (малий фейлетон, сатирична замітка, сатирична замальовка, сатиричний огляд, сатирична кореспонденція тощо), однак відрізняються від них меншим обсягом, поєднують кілька способів відображення дійсності – сатиричні, художні, публіцистичні. Тексти другої підгрупи, строкатої у структурно-змістовому відношенні, практично неможливо ідентифікувати за стійким набором ознак, тому схильні їх розглядати як мініатюрні жанрові форми (анекдоти й схожі з ними оповідання-мініатюри, епіграми, пародії) та сатиричні фрази й репліки.

Найрегулярніше в сатиричних журналах початку ХХ ст. з метою жанрової імітації пародіюються такі жанри і форми подання інформації, як: репертуар установ мистецтва й культури, прогноз погоди, народні прикмети, календар, усна народна творчість (колядки, народні пісні), оголошення, математичні задачки, поезії відомих авторів, зокрема Т. Шевченка, що також опосередковано окреслюють основні інформаційні джерела та уподобання тогочасного читача.

Малі сатиричні тексти, що належали до одного жанру, зібрані разом, утворюють у журналах і газетах своєрідне жанрове новоутворення – добірку.

Зі збільшенням обсягу сатиричних журналів другого десятиліття ХХ ст. змінюється жанрова палітра: з'являються тексти з меншою концентрованістю сатиричних елементів, набувають поширення художньо-літературні засоби, що неминуче впливало й на збільшення обсягу публікацій.

На підставі узагальнення наукових підходів до кваліфікації жанрів і спостереження за побутуванням текстів сатиричного характеру в українській публіцистичній практиці обґрунтовано виокремлення з художньо-публіцистичних жанрів самостійної групи – сатиричних жанрів, які, зважаючи на сферу побутування й особливі риси, зумовлені саме газетно-журнальним форматом, запропоновано називати сатирично-публіцистичними. Виокремлення їх визначається формою художнього відображення дійсності (авторською поведінкою й авторськими інтенціями, рівнем осмислення матеріалу), залежною від принципів сатиричної типізації і специфіки сатиричного образу, що полягає у свідомому «спотворенні» предмета зображення з метою демонстрації його комічності і неприйнятності; своєрідним предметом відображення (негативними фактами дійсності, комічна природа й абсурдність яких очевидна для сатирика); особливою поетикою наративу, що відрізняється від художньо-публіцистичних жанрів, орієнтованістю на документальність, пафосом і тенденційністю оповіді, можливістю, навіть обов'язковістю домислу тощо. У складі групи за формою вираження диференціюються текстові й зображальні сатирично-публіцистичні жанри. До останніх належать такі: карикатура, шарж, сатирична фотографія, фотоколаж, що еволюціонував від мистецької техніки до жанрової форми.

5. Дослідження видів друкованих періодичних видань сатиричного типу початку ХХ ст., залежно від функціонального призначення сатири, очікувань і потреб читачької аудиторії, характеристик інформаційного простору, композиційно-оформлювальних, проблемно-тематичних, жанрових особливостей, засвідчує постійний пошук сатиричною публіцистикою найефективніших

видавничих форматів для переконування читача й впливу на нього: сатиричних листків, сатиричних збірників, ілюстрованих сатиричних додатків до газет, сатиричних журналів, сатиричних газет.

Номінація «сатиричний листок» за значенням була близькою до «листівки» або могла використовуватися для позначення зображень і лаконічних текстів сатиричного характеру на одному аркуші, що забезпечувало оперативність виготовлення й простоту в тиражуванні та розповсюдженні. Найчастіше основною диференційною ознакою сатиричних листків вважають невеликий обсяг поряд із загальною схожістю до тонких сатиричних журналів, яка сформувалася, очевидно, пізніше. Однак на початку ХХ ст. слово дистанціювалося від первинного змісту й використовувалося як синонім до номінації «журнальне сатиричне видання», хоча не було абсолютно ідентичним за значенням. Прикладом сатиричного листка початку ХХ ст. є «Хрін» (1906 р.).

Ілюстровані сатиричні додатки до газет загального змісту, близькі до журналів за композиційно-оформлювальними ознаками, не відзначалися чіткою регулярністю й періодичністю, складалися переважно з ілюстрацій, подеколи містили спеціальну сатиричну рубрику.

Назви «сатиричний збірник», «гумористично-сатиричний збірник», основою яких були викривальні публікації, очевидно, позначали загалом сатиричні видання, вживалися в схожих контекстах із термінами «сатиричний журнал», «сатиричний часопис». Такими, наприклад, були збірники Катеринославщини, кожен наступний випуск виходив з іншою назвою: «Крючок» (1906 р., випуск 1); «П'явка» (1906 р, випуск 2); «Шпик» (1906 р, випуск 3).

Найуспішнішим сатиричним форматом виявився тонкий ілюстрований сатиричний журнал із низкою особливостей: невеликий обсяг (8–12 стор.), що відображав орієнтування на європейську традицію, а не на російську практику із поширенням так званих «товстих журналів»; періодичність (раз на тиждень, раз на два тижні, рідше – раз на місяць) і фіксований день виходу; особливості подання вихідних даних; редакційна стаття у першому числі, що декларувала характер і спрямованість видання; переважна псевдо- й анонімність матеріалів (камуфлювання авторства); система псевдорубрик, або псевдожанрових рубрик, що забезпечувала виразно оцінний характер; збалансоване поєднання зображальних і текстових публікацій; особливий характер першої й останньої сторінок, які ще не набули повноти функцій обкладинки, однак уже відрізнялися за оформлювально-змістовими параметрами від внутрішніх шпальт, крім функції маніфестування програмних особливостей журналу, використовувалися й для розміщення контенту; адресованість широкій читацькій аудиторії, строкатій за освітньо-культурними характеристиками; переважання невеликих за обсягом жанрових форм; наявність у складі авторського колективу професійних художників, які інколи відігравали основну роль у розробці концепції видання; особливе значення кольору як важливого засобу передачі змісту й впливу на читача; короткочасність виходу у зв'язку із жорсткими цензурними умовами, фінансовими труднощами редакцій.

Доведено сформованість на початку ХХ ст. виду щотижневої сатиричної газети, яка поєднувала ознаки сатиричних журналів, із рисами, властивими

газетам (менший обсяг; більший формат; домінування текстового матеріалу над зображальним; переважання чорно-білого зображення; менша вартість; тяжіння до більших за обсягом публікацій). Однак з часом вона втрачає свою самостійність, «розчиняється» в газетних виданнях загального змісту, які відводили певну частину своєї площі під сатиричні матеріали.

6. Під дією низки чинників суспільно-політичного, культурно-мистецького, техніко-технологічного характеру змінюються роль, місце зображальних елементів у загальній конструкції друкованого періодичного видання; завдяки особливому поєднанню вербально-зображальних засобів зростає їхня публіцистичність; формується система зображальних жанрів, що забезпечило розширення кола відображуваних тем, збагачення системи прийомів створення сатиричних образів.

Статус зображень у ЗМІ еволюціонував від ілюстрації й засобу оформлення (прикрашання) на початковому етапі до самостійної зображальної публікації, до зображення-тексту – у сатиричних журналах, що виконувало низку функцій, зокрема інформаційну, або публіцистичну.

Перевагами зображальних публіцистичних елементів у друкованих періодичних виданнях є доступність, зрозумілість і очевидність їхнього змісту для сучасників відображуваної події; особливі психо-фізіологічні механізми зчитування й сприйняття візуальної інформації; виразність та експресивність. Розширення формально-функціональних характеристик зображальних елементів сприяло мінімізації перешкод на шляху інформації до адресата, прискоренню процесу обміну нею й посилення її впливу.

7. Жанрологія зображальної сатиричної публіцистики представлена низкою жанрів, які можуть бути зараховані до різних груп – як за технікою створення, так і за призначенням (жанри графічної сатири (карикатура, шарж, сатиричний малюнок); фотожанри; фотоколажі), які відрізняються від власне мистецьких, являючи собою цілісний комплекс вербальних і невербальних елементів.

Графічні сатирично-публіцистичні жанри в науковому дискурсі кваліфікуються як «креолізований» текст, що складається із двох негомогенних частин – зображальної та вербальної, або як особливий візуальний текст. Підтримано перший, так званий лінгвістичний погляд на карикатуру і її жанрові різновиди, оскільки публіцистичністю наділена карикатура, супроводжувана вербальними елементами, що забезпечує особливий характер словесно-зображальної образності, не відкидаючи, однак, поступової еволюції сучасної карикатури від «креолізованого» тексту, яким вона переважно була в сатиричних виданнях початку ХХ ст., до дифузії чи співіснування двох різнотипних самостійних текстів – зображального й вербального, свідченням чого можуть бути різні авторство та час створення цих елементів, поданих поряд на газетній чи журнальній шпальті.

8. Попри активний розвиток сатиричного сегменту в українській публіцистиці початку ХХ ст., значну кількісну представленість сатиричних видань та інтерес до них науковців, досі не вдається уникнути труднощів із

чіткою кваліфікацією друкованої періодики сатиричного характеру через низку об'єктивних (складність і неоднозначність процесу формування типологічних особливостей друкованих видань) і суб'єктивних (використання дослідниками різних критеріїв класифікації) причин. Це зумовило різнобій у вживанні таких ключових термінів, як сатирична преса, сатиричний тип видання, сатиричний журнал, сатирична газета тощо. У роботі уточнено дефініції термінів, визначальних для характеристики сатиричної публіцистики, на основі зіставлення контекстів їх використання та визначень, запропонованих українськими й зарубіжними дослідниками. У результаті дослідження зроблено висновок, що більш коректним у процесі аналізу комплексу сатиричних видань буде вживання терміна «сатирична періодика», оскільки поняття «сатирична преса» має особливі змістові відтінки і є менш лояльним щодо різних видів періодичних друкованих видань.

Для виокремлення сатиричного типу друкованого періодичного видання, крім таких основних чинників, як видавець – призначення – аудиторія, важливими є тематично-змістові характеристики, програма видання, композиційно-оформлювальні особливості й періодичність.

9. У радянську епоху стандарти й характеристики української журналістики визначалися політико-ідеологічним замовленням державно-політичного апарату, що призвело до переродження журналістики з інструменту інформаційного забезпечення й інформаційного орієнтування громадян на засіб поширення, закріплення й охорони більшовицької диктатури. Звужуються межі санкціонованої критики, що неминуче позначається на сатиричних виданнях та сатиричних публікаціях у виданнях загального змісту. Виникає конфлікт між декларуванням критики і її реальним обмеженням. Чітко усвідомлюється коло тем, які перебувають поза межами сатиричного рефлексування. Це зумовило трансформацію системи друкованих періодичних видань, маргіналізацію, а з часом – і фактичне зникнення сатиричного типу.

10. Попри деклароване прагнення до чітко структурованої системи, орієнтованої на єдину мету – забезпечення розвитку більшовицького укладу життя, на початкових етапах ще протиборствували два крила журналістики: більшовицьке, антиукраїнське та загалом антинародне за своєю суттю, й антибільшовицьке, антиінтервенційне, що відстоювало самостійність українських земель. У нерівній боротьбі, підтримуваній державно-партійним апаратом, радянська преса поступово нейтралізувала вплив поодиноких опозиційних видань, насамперед сатиричних.

Дослідження довело поступову зміну масштабів і звуження тематичного діапазону сатиричних публікацій: у період національно-визвольних змагань вони підпорядковуються центральній ідеї, обстоюваній національно орієнтованими часописами, – української автономії, яка поступово переростає в усвідомлення необхідності боротьби за суверенну українську державу. Остання конкретизується в таких тематичних напрямках, як нагальність розвитку української школи, культури, церкви, армії, судової системи. Основними об'єктами критики ставали стовпи самодержавства: цар, прем'єр-міністр, міністри, депутати Державної думи, Київської міської думи, гласні, місцеві

чиновники, представники політичних партій, чорносотенних монархічних видань.

Із встановленням і посиленням радянського режиму теми сатиричної публіцистики дрібнішають, сатиричне рефлексування обмежується викриттям незначних недоліків у діяльності чиновників, веденні господарства, торгівлі, медичному обслуговуванні, освіті, роботі транспорту, а також спрямовується на зовнішніх ворогів. Недоступними для критики сатириків були партійні й державні органи усіх рівнів. З часом така тематична викривленість поглиблювала дистанцію між реальним станом справ у суспільстві й повнотою їх публіцистично-сатиричного відображення.

Сатирична публіцистика була тим сегментом журналістики, який особливо помітно трансформувався в умовах викривлення інформаційного обміну; з часом вона втрачає реальний зв'язок із дійсністю, характеризується вибірковістю в об'єктах викриття, можна говорити про те, що домисел фактично замінюються вимислом через зростання розриву між реальним фактом і його медійним сатиричним образом. В основу публіцистичної творчості клалася хибна «теорія безконфліктності», що виявлялось у сатиричних творах із позитивним героєм, абсурдність якої доведена часом. Методологічний принцип «позитивного» сатиричного публіцистичного аналізу суперечив реальному життю. Українська радянська сатирична публіцистика мусила замовчувати такі дражливі теми, як терор, репресії, голодомор.

11. Регламентованість КП(б)У діяльності преси була комплексною: від визначення основних типів газетно-журнальних видань до контролювання персонального складу редакційних колективів, коригування тематично-змістового наповнення публікацій, накладів часописів.

Змінюється характер і стилістика основних сатиричних жанрів (сатиричної замітки, фейлетону, памфлету, усмішки, сатиричного оповідання), яким характерні: офіційно-документальний стиль; пряме викриття, раціональність, втрата художності, обмеженість у використанні образно-виражальних засобів, які вичерпувались образами-виразами. Натомість сатиричні елементи проникають в інші жанри (кореспонденцію, нарис, огляд), що, з одного боку, забезпечило деяку стійкість сатири до зовнішніх впливів, певний її імунітет, а з іншого – сприяло збільшенню масштабів жанрової дифузії, еластичності сатиричних жанрів, що стало на заваді виокремленню окремої групи сатирично-публіцистичних жанрів, а із часом призвело і до часткового їх руйнування.

З огляду на об'єктивні обставини (тривалість і громіздкість виробничого процесу підготовки до друку й тиражування періодичних видань; фінансові та кадрові проблеми; складність у процесі контролювання контенту й загалом впливу на читацьку аудиторію) із часом здійснюється пошук інших форм побутування сатири – стіннівки, друковані та рукописні аркуші-блискавки, співіснування газет з ілюстрованими сатиричними додатками до них, залучення до процесу підготовки разових сатиричних видань виїзних бригад офіційних друкованих органів.

Завданням стіннівок, які еволюціонували від сатиричних аркушів і стали альтернативою сатиричним газетам, що розглядалися як достатньо небезпечний і

важко керований тип друкованого видання, у першій половині ХХ ст. були: забезпечення максимальної оперативності; скорочення дистанції між автором і читачем; розширення кола дописувачів, а відтак – і відображуваних тем; забезпечення реалізації принципу «наближення інтересів»; створення ілюзії єдності й однотайності суспільства в оцінці суспільних явищ і процесів. Сатира втрачає конкретність, гостроту, обходить актуальні проблеми державного життя, сфера впливу сатиричної публіцистики звужується.

12. Попри відсутність у сучасному медійному просторі України сатиричного типу видання, сатирична публіцистика, чутлива до соціального контексту, продовжує розвиватися й переживає нині особливий етап формування нових стандартів, зародження нових тенденцій.

Перспективи дослідження сатиричної публіцистики можуть стосуватися фотографічних зображальних сатиричних жанрів, які актуалізуються з огляду на посилення тенденції візуалізації ЗМІ, встановлення специфіки сатиричної публіцистики в мережевих виданнях.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Зикун Н. І. Сатирична публіцистика Наддніпрянщини в інформаційному просторі України: становлення, розвиток, жанрово-тематичні форми : монографія / Наталія Зикун ; Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. – Київ : Алерта, 2015. – 410 с.

2. Зикун Н. І. Жанри телесатири: теоретичний аспект / Н. І. Зикун // Актуальні питання екранної творчості : колективна монографія. – Київ : КиМУ, 2013. – Т. 2. – С. 56–70.

3. Зикун Н. І. Сатиричні можливості сучасних фотожанрів журналістики / Н. І. Зикун // Актуальні питання кінематографу, театру, медіа : колективна монографія. – Київ : КиМУ, 2014. – С. 5–23.

4. Зикун Н. І. Україномовні сатиричні журнали початку ХХ століття як продовження і розвиток традицій сатиричної журналістики / Н. І. Зикун // Актуальні проблеми соціальних комунікацій : колективна монографія. – Київ : КиМУ, 2014. – С. 29–57.

Статті в наукових фахових виданнях України

5. Zykun N. Satiric discourse of Naddniprianschyna of early XX century (Сатиричний дискурс Наддніпрянщини початку ХХ століття) / Н. Зикун // Образ : науковий журнал. – Суми ; Київ, 2015. – Вип. 2 (17). – С. 80–86.

6. Зикун Н. І. Журнал «Шершень» : формально-змістова характеристика сатиричного видання початку ХХ століття («Shershen» journal: formal and content characteristic of satiric edition of the beginning of the XX century) / Н. І. Зикун // Образ : науковий журнал. – Суми ; Київ, 2015. – Вип. 3 (18). – С. 105–112.

7. Зикун Н. І. Жанрова репрезентація сатиричної публіцистики: уточнення наукових підходів / Н. І. Зикун // Наукові записки Інституту журналістики : науковий збірник. – Київ, 2015. – Т. 61. – С. 83–90.
8. Зикун Н. І. Зміна форматів української сатиричної публіцистики як пошук шляхів до читача / Н. І. Зикун // Бібліотечний вісник : науково-теоретичний та практичний журнал. – Київ, 2016. – № 3 (233). – С. 40–46.
9. Зикун Н. І. Зображальна графічна сатира українських газет у контексті загальних тенденцій розвитку сатиричної публіцистики / Н. І. Зикун // Вісник Харківської державної академії культури. Сер. Соціальні комунікації : зб. наук. праць. – Харків, 2016. – Вип. 49. – С. 99–109.
10. Зикун Н. І. Ілюстрація в українських сатиричних журналах початку ХХ століття як інформаційний код / Н. І. Зикун // Наукові записки Інституту журналістики : науковий збірник. – Київ, 2014. – Т. 54. – С. 228–233.
11. Зикун Н. І. Інтегративна природа сатиричної публіцистики: узагальнення наукових підходів / Н. І. Зикун // Наукові записки Інституту журналістики : науковий збірник. – Київ, 2014. – Т. 57. – С. 272–276.
12. Зикун Н. І. Карикатура в сучасних українських ЗМІ і традиції української сатиричної журналістики / Н. І. Зикун // Вісник Львівського університету. Серія журн. – Львів, 2013. – Вип. 38. – С. 26–32.
13. Зикун Н. І. Композиційно-оформлювальні особливості українського сатиричного видання початку ХХ століття / Н. І. Зикун // Вісник Книжкової палати : науково-практичний журнал. – Київ, 2016. – №5 (238). – С. 31–34.
14. Зикун Н. І. Малі форми української газетно-журнальної сатири: до постановки проблеми / Н. І. Зикун // Наукові записки Інституту журналістики : науковий збірник. – Київ, 2014. – Т. 56. – С. 127–133.
15. Зикун Н. І. Синкретичність сатиричних зображальних жанрів публіцистики / Н. І. Зикун // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія : науковий журнал. – Київ, 2016. – № 1. – С. 68–75.
16. Зикун Н. І. Термінологічна кодифікованість сатирично-публіцистичного дискурсу / Н. І. Зикун // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації : науково-виробничий журнал. – Запоріжжя, 2016. – № 1 (25). – С. 84–89.
17. Зикун Н. І. Українська газетна сатирична публіцистика радянської доби як ідеологічно-пропагандистський інструмент / Н. Зикун // Образ : науковий журнал. – Суми ; Київ, 2016. – Вип. 1 (19). – С. 27–36.
18. Зикун Н. І. Українська сатирична публіцистика 20–30-х рр. ХХ ст. в контексті еволюції поглядів на роль критики і самокритики / Н. І. Зикун // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації : науково-виробничий журнал. – Запоріжжя, 2015. – № 4 (24). – С. 75–80.
19. Зикун Н. І. Українська сатирична публіцистика: Загальне поняття та джерела становлення / Н. І. Зикун // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації : науково-виробничий журнал. – Запоріжжя, 2013. – № 3–4 (15–16). – С. 73–78.
20. Зикун Н. І. Шарж у системі зображальних жанрів сатиричної публіцистики / Н. І. Зикун // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника : збірник наукових праць. – Львів, 2015. – Вип. 7 (23). – С. 474–483.

Статті в зарубіжних виданнях

21. Зикун Н. І. Формування нових стандартів сатиричної публіцистики в Україні / Н. І. Зикун // *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, IV (15). – 2016. – Issue: 90. – С. 44–48.

22. Зыкун Н. И. Особенности жанра карикатуры в украинской сатирической публицистике (диахронический аспект) / Н. И. Зыкун // *Искусство и искусствоведение: теория и опыт: от классики к постмодерну : сборник научных трудов / отв. ред. Н. Л. Прокопова ; пер. Т. А. Григорьянц ; Кемеров. гос. ун-т культуры и искусств. – Кемерово : Кемеров. гос. ун-т культуры и искусств, 2014. – Вып. 12. – С. 289–302.*

23. Зыкун Н. И. Сатирические жанры в жанровой палитре журналистики : обобщение современных научных подходов / Н. И. Зыкун // *Известия Южного федерального университета. Филологические науки. – Ростов-на-Дону, 2014. – № 3. – С. 200–209.*

24. Зыкун Н. И. Сатирические жанры журналистики: проблемы типологии / Н. И. Зыкун // *Вестник Томского государственного университета. Филология. – Томск, 2015. – № 1 (33). – С. 181–191.*

25. Зыкун Н. И. Становление и развитие сатирической журналистики в Надднепрянской Украине XIX – начала XX в. / Н. И. Зыкун // *Вестник Томского государственного университета. Филология. – Томск, 2014. – № 6 (32). – С. 161–172.*

Статті в інших наукових виданнях

26. Зикун Н. І. Гумористично-сатиричні журнали Наддніпрянщини початку XX століття: виникнення та формування типологічних особливостей / Н. І. Зикун // *Комунікаційні технології : науковий журнал. – Київ : КНУКіМ, 2014. – Т. 6. – С. 104–110.*

27. Зикун Н. І. Ілюстрації в сатиричних журналах, їхні види і функції / Н. І. Зикун // *Комунікаційні технології : науковий журнал. – Київ : КНУКіМ, 2013. – Т. 2. – С. 23–31.*

28. Зикун Н. І. Ілюстрації як типоформувальна ознака українських сатиричних журналів початку XX століття / Н. І. Зикун // *Соціальні комунікації: результати досліджень – 2013 : колективна монографія : у 3 т. – Київ : КНУКіМ, 2014. – Т. 3: Галузеві соціальні комунікації. – С. 5–36.*

29. Зикун Н. І. Карикатура в українському сатиричному виданні початку XX ст. як різновид «креолізованого тексту» / Н. І. Зикун // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 34. – С. 102–106.*

30. Зикун Н. І. Сатирична публіцистика й уточнення конфігурації системи жанрів сучасної журналістики / Н. І. Зикун // *Комунікаційні технології : науковий журнал. – Київ : КНУКіМ, 2014. – Т. 3. – С. 224–232.*

31. Зикун Н. І. Видавничі формати сатиричної публіцистики: проблема термінології / Н. І. Зикун // Українська мова і культура в сучасному гуманітарному часопросторі: аспекти формування комунікативної компетентності фахівця : збірник матеріалів Міжн. науково-практ. інтернет-конф. – Ірпінь : Університет ДФС України, 2016. – С. 28–34.

32. Зикун Н. І. Роль Тараса Шевченка у формуванні традицій української політичної сатири / Н. І. Зикун // Світ українського слова: матеріали засідань за круглим столом. – Ірпінь : Вид-во Університету ДФС України, 2016. – С. 22–29.

33. Зикун Н. І. Сучасна сатирична публіцистика в Україні: у пошуках нових стандартів і форматів / Н. І. Зикун // Морально-етичний дискурс сучасних ЗМІ в координатах викликів доби : матеріали Міжн. науково-практ. конф. – Київ : Міленіум, 2016. – С. 125–127.

34. Зикун Н. І. Єдність слова і зображення: природа тексту в українському сатиричному виданні початку ХХ ст. / Н. І. Зикун // Журналистика ХХІ века: опыт прошлого и вызовы будущего : сб. науч. трудов Междунар. научно-практ. конф. – Тирасполь, 2013 – С. 363–369.

35. Зикун Н. І. Фотомонтаж і фотоколаж: від техніки до жанру / Н. І. Зикун // Український кінематограф: минуле, сьогодення, перспективи : матеріали VI круглого столу. – Київ : Київський міжнародний університет, 2014. – С. 59–72.

36. Зыкун Н. И. Изобразительные жанры сатирической публицистики: карикатура / Н. И. Зыкун // Дискурс современных масс-медиа в перспективе теории, социальной практики и образования: сборник научных работ. – Белгород : КОНСТАНТА, 2014. – Ч. II. – С. 129–138.

37. Зыкун Н. И. Сатирическая публицистика: между литературой и журналистикой (формирование понятия) / Н. И. Зыкун // Современные медиа: процессы и контексты : материалы междунар. практ. конф. – Ярославль, 2015. – С. 16–25.

38. Зыкун Н. И. Особенности использования карикатур в современных украинских СМИ / Н. И. Зыкун // Современные социальные коммуникации в системе цивилизации и культуры. – Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский институт гуманитарного образования : ООО «Книжный дом», 2014. – С. 49–51.

АНОТАЦІЯ

Зикун Н. І. Сатирична публіцистика Наддніпрянщини в інформаційному просторі України: становлення, розвиток, жанрово-тематичні форми. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.04 – теорія та історія журналістики. – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2016.

Досліджено феномен сатиричної публіцистики Наддніпрянщини як фактора комунікативної діяльності, подано її історіографічний нарис, охарактеризовано

джерела. Встановлено природу і сутність газетно-журнальної сатири в контексті зміни підходів до відображення факту. Охарактеризовано її тематичні, сюжетно-композиційні й функціональні домінанти, вербальні і зображальні сатиричні жанри. Простежено еволюцію каналів транслявання сатиричної інформації, становлення сатиричного типу видання, сформульовано його типологічні ознаки.

Визначено перспективні аспекти дослідження сатиричної публіцистики: сатиричний потенціал зображальних фотожанрів, специфіка сатиричної публіцистики в мережевих виданнях.

Ключові слова: сатирична публіцистика, сатиричний дискурс, сатирично-публіцистичний жанр, зображальний сатирично-публіцистичний жанр, сатиричний тип видання, сатиричний журнал, сатирична газета, сатирична періодика, сатирична преса.

АННОТАЦИЯ

Зыкун Н. И. Сатирическая публицистика Надднепрянщины в информационном пространстве Украины: становление, развитие, жанрово-тематические формы. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора наук по социальным коммуникациям, специальность 27.00.04 – теория и история журналистики. – Классический частный университет, Запорожье, 2016.

Исследован феномен сатирической публицистики Надднепрянщины как фактора коммуникативной деятельности, сделан ее историографический очерк, охарактеризованы источники. Установлена природа и сущность газетно-журнальной сатиры в контексте изменения подходов к отображению факта. Охарактеризованы ее тематические, сюжетно-композиционные и функциональные доминанты, вербальные и изобразительные сатирические жанры. Прослежена эволюция каналов транслирования сатирической информации, становления сатирического типа издания, сформулированы его типологические признаки.

Определены перспективные аспекты исследования сатирической публицистики: сатирический потенциал изобразительных фотожанров, специфика сатирической публицистики в сетевых изданиях.

Ключевые слова: сатирическая публицистика, сатирический дискурс, сатирически-публицистический жанр, изобразительный сатирически-публицистический жанр, сатирический тип издания, сатирический журнал, сатирическая газета, сатирическая периодика, сатирическая пресса.

SUMMARY

Zykun N. I. Satiric publicism of Naddniprianschyna in the informative space of Ukraine: formation, evolution, genre and thematic forms. – Manuscript.

Thesis for the Scholarly Degree of Doctor of Social Communication in specialty 27.00.04 – theory and history of journalism. – Classical Private University, Zaporizhzhya, 2016.

The author investigates the genesis of satiric publicism of Naddniprianschyna as a factor of communicative activity, means of socialization and the method of social communication of people.

The historiographic studies of satirically-publicistic segment of journalism of Naddniprianschyna is presented – from pre-conditions to formation and modification under the influence of social-economic, political, cultural and educational, philosophical factors, with its sources outlined and characterized (folklore; works of wandering poets, mainly schoolchildren and deacons; theatricalized forms such as school drama and puppet show of the Nativity; satiric literature).

The author of the article verifies the organization of satiric discourse characterized by a clear social orientation; aggressively-accusing and aggressively-destructive intensions; by its own developed genre system, and also by the use of genres of other groups with the satiric aim; by the rich arsenal of graphic and expressive means.

The nature and the essence of newspaper and journal satire in the context of evolution of approaches to the representation of the fact are determined. The complex of thematic dominants and composition parameters as well as the development of verbal and graphic satiric genres in printed matters are outlined. The author proposes to single out a satirically-publicistic genre as an independent group amongst artistic and journalistic genres based on the form of artistic presentation of reality (authorial behavior and authorial intensions, the level of comprehension of material), the principles of satiric typification and specific of satiric character that consists in conscious “distortion” of the article of image with the aim of demonstration of its comicalness and unacceptability; original article of reflection (negative facts of reality, comical nature and absurdity of which are obvious for a satirist); special poetics of the narrative. Text and graphic satiric genres (caricature, grotesque, satiric photo, photo collage that evolved from an artistic technique to the genre form) are differentiated in the group composition by their form of expression

The communicative potential of the genres of graphic satiric publicism, presented by satiric graphic arts (caricature, grotesque), satiric photo genre, photomontage, is clarified. The specific and transformation of the role and functions of satiric publicism at the end of XIX – the beginning of XX centuries, in the periods of national liberation rivalry and formation and strengthening of the Soviet Power are traced.

The pre-conditions of development of humorously-satiric type of publication are discovered, its typology features are stated.

The evolution of the channels of transmission of satirically-publicistic information is traced – types of printed matters conventionally called satiric formats : satiric paper, satiric journal, satiric newspaper, illustrated appendix to the newspaper, satiric page, “newspaper in a newspaper”, special satiric edition etc.

The paper proves a thin illustrated satiric journal to be the most successful because of some of its features, namely: small volume (8–12 pages); periodicity (once a week, once every two weeks, once a month) and a fixed day of publication; features of date-line presentation; the editorial article with the declaration of character and orientation of the edition; the camouflage of authorship; the system of pseudo items, or

pseudo genre items, that provided distinct evaluation character; balanced combination of graphic and text publications; special character of top and last pages that did not yet gain the completeness of functions performed by the cover of a journal edition, however already differed by designer-semantic parameters from internal columns; addressability to the wide audience; predominance of small genre forms; the authorial collective of artists; special role of colour as an important means of transmission of the content and influence on a reader; short duration of publication in connection with harsh censorial terms, financial pressures.

The author proves the formation of a satiric newspaper at the beginning of XX century as a separate type of satiric periodical, that combined the features of satiric journals, complemented by characteristics peculiar to the newspapers (less volume; bigger format; prevailing of text material above graphic; predominance of black and white image; lower price; tendency to bigger in volume publications). However, it is stated that a satiric paper gradually loses its independence.

In later periods satire exists in media discourse in the form of satiric page, or “newspapers in a newspaper”, special satiric publication of a newspaper etc.

Satiric publicism in the second half of 1930-ies loses its concrete nature, witticism, avoids the issues of the day of public life, the sphere of its influence narrows to the exposure of international enemies, derision of primitive mode of life, revelation of insignificant themes, unimportant objects. Character and stylistics of the main satiric genres also change with the tendency to documentariness, rationality, direct exposure, loss of artistic value.

The perspective aspects of research of satiric publicism in social communications are determined: satiric potential of photographic graphic genres actualized taking into account the strengthening of tendency of mass-media visualization, creation of specific character of satiric publicism in network publications.

Key words: satiric publicism, satiric discourse, satirically-publicistic genre, graphic satirically-publicistic genre, satiric type of edition, satiric journal, satiric newspaper, satiric periodicals, satiric press.

ЗИКУН НАТАЛІЯ ІВАНІВНА

**САТИРИЧНА ПУБЛІЦИСТИКА НАДДНІПРЯНЩИНИ
В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ:
СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК, ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНІ ФОРМИ**

27.00.04 – теорія та історія журналістики

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора наук із соціальних комунікацій

Підписано до друку 10.11.2016.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризографний. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. арк. 1,8. Обл.-вид. арк. 1,8. Тираж 150 пр. Зам. № 77-16АБ.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б

Свідectво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.